

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.9:378.147

СПОСІБ ЖИТТЯ ЯК МОДУС ІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ ТІЛЕСНОЇ

Бондар К.В.

Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

У статті розглянуто поняття способу життя як соціально-психологічної категорії. Наголошується на його специфічному змісті. Представлено методологічні вимоги до визначення поняття способу життя та теоретичної моделі способу життя. Зазначається, що психологічним механізмом формування способу життя особи є схематизми свідомості або універсалії свідомості. Наведено приклади таких універсалій-схематизмів.

Ключові слова: спосіб життя, людина тілесна, тілесність, життєдіяльність, цінності, норми.

Постановка проблеми. Вирішення цілого ряду актуальних проблем сьогодення є неможливим без звернення до тілесної сутності людини, котра піддається в умовах інформаційного суспільства все більшій маніпуляції, зазнає руйнівних впливів через посилення «віртуалізації» життя, забруднення довкілля, агресивне вторгнення новітніх технологій, зростання бідності, тероризму, руйнування усталених традицій життєдіяльності, що призводить до появи негативних змін у психіці людини і відображається на стані її психічного, психологічного та соціального здоров'я. Експерти ВООЗ констатують, що здоров'я людини залежить від таких факторів, як: спосіб життя (50%), спадковість (22%), стан навколишнього середовища (18%), система охорони здоров'я (10%) [за 1]. З цього висновуємо: найбільш вагомий фактор, що впливає на стан здоров'я людини, а відтак, і на її тілесність, є спосіб життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незначні праці (С. Айвазян, І. Бестужев-Лада, Н. Євдокимова, А. Львовичкіна, Ю. Швалб та ін.) не висвітлюють усіх аспектів способу життя людини, а тільки намічають можливі шляхи дослідження означеного феномену.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поняття «способу життя» немає свого категоріального визначення у соціальній психології та є мало дослідженою психологічною категорією. Крім того, відсутні дослідження, у котрих висвітлюється взаємозв'язок способу життя людини з її тілесністю.

Цілі статті – розкрити поняття «способу життя» та висвітлити його взаємозв'язок з тілесністю людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія «спосіб життя» введена у науковий обіг соціологами, проте не обґрунтована ні соціологами, ні психологами. Виходячи з системно-діяльнісного розуміння цієї категорії, відомий український психолог Ю.М. Швалб наголошує, що «...поняття способу життя повинне відображати характер діяльності (точніше, життєдіяльності) людини...» [4, с. 31]. Виходячи з цього, вчений формулює тезу: «...специфічним змістом поняття способу життя виступають форми орга-

нізації життєдіяльності індивіда або груп людей» [4, с. 31]. Розроблений науковцем підхід дозволив йому сформулювати методологічні вимоги до визначення поняття способу життя.

1. Спосіб життя – сукупність стійких способів і форм організації соціокультурного життя людей (індивіда, малої групи, спільноти, організації, великих соціальних груп, суспільства у цілому).

2. Спосіб життя у соціокультурному плані – це об'єктивна характеристика способів соціальної взаємодії у найбільш значущих сферах життя (виробництві, споживанні, управлінні, забезпеченні захисту тощо). Спосіб життя у психологічному плані являє собою набір цінностей та норм, які детермінують розподіл та передачу від покоління до покоління певних моделей поведінки.

3. Спосіб життя є внутрішньо диференційованою цілісною характеристикою буттєвості індивіда і соціуму, в якій представлено стійкі соціо-природні умови життєдіяльності і базових моделей поведінки в даних умовах. Зміст цієї внутрішньо диференційованої цілісності (тобто способу життя) визначається за лініями або параметрами основних відносин особистості, в яких вона отримує можливість діяльнісної реалізації свого бачення світу і ставлення до нього.

4. Спосіб життя існує тільки на «живих носіях» [4; 5].

Побудована науковцем теоретична модель способу життя відповідає таким методологічним вимогам:

1) спосіб життя має бути представлений як внутрішньо диференційована цілісність;

2) деякі системи відносин, що утворюють його структуру, мають бути іманентними способу життя;

3) кожна структурна компонента способу життя і спосіб життя у цілому повинні мати соціокультурні та психологічні сторони;

4) кожна структурна компонента способу життя повинна виступати як самостійна підстава ставлення особистості (соціальної групи) до життя;

5) структурні компоненти повинні бути здатними утворювати різноманітні композиційні організованості;

6) структурні компоненти, композиційні організованості та спосіб життя у цілому повинні

мати потенційну можливість безкінечних змін і трансформації, спрощуючи чи ускладнюючи спосіб життя;

7) психологічна модель способу життя повинна мати пояснювальний потенціал, що дозволяє типологізувати стилі життя та оцінювати зміни способу життя [4; 5].

Побудована науковцем система оцінки змін способу життя представляє собою векторну модель цілісного соціально-психологічного простору способу життя (див. рис. 1). Графічно цей простір представлено у вигляді тримірної моделі, де осями координат виступають вектори: соціальні можливості, психологічна відповідальність, соціально-психологічна захищеність. Умовний нуль являє собою згорнутий вектор соціально-психологічної вимушеності у життєдіяльності особистості.

Охарактеризуємо коротко кожний вектор.

1. *Вектор соціальних можливостей* указує на можливі варіанти реалізації цінностей і досягнення значущих цілей, їх репрезентованість у свідомості людини, відповідності соціокультурним нормам і традиціям.

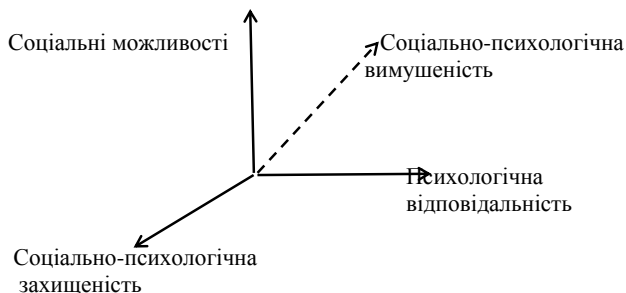

Рис. 1. Соціально-психологічний простір способу життя (за Ю. М. Швалбом)

2. *Вектор психологічної відповідальності* визначає добровільність її прийняття, реалістичність прийнятих зобов'язань, їх стабільність, відповідність моральним та правовим нормам.

3. *Вектор соціально-психологічної захищеності* відображає уявлення про належне та про суб'єктів, що здійснюють функцію захисту, а також психологічну готовність до зміни способу життя, моделей і стратегій життєдіяльності.

4. *Вектор соціально-психологічної вимушеності* є проявом: орієнтації на сьогоднішній день, суб'єктивного прийняття примусу як форми соціальної регуляції, комплексу жертвовності і соціального утримання, переважання почуття провини.

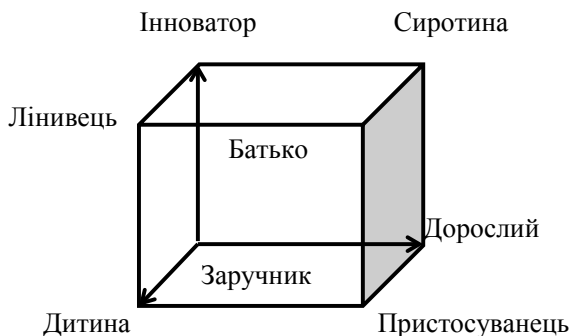

Рис. 2. Векторна модель способу життя людини тілесної

У своїй сукупності ці вектори утворюють цілісний психологічний простір способу життя, який розпадається на різні стилі способу життя залежно від індивідуального проекту особистості, яка його реалізує у власній життєдіяльності (див. рис. 2).

Простір моделі представлено кубом, вершини якого утворюють певні стилі життя людини тілесної. Надамо коротку характеристику цих стилів:

1. «Інноватор» – переважання значущості та розширення можливостей;

2. «Дорослий» – переважання значущості відповідальності та готовності її прийняття;

3. «Дитина» – переважання прагнення до максимальної захищеності при відмові від особистісної ініціативи та відповідальності;

4. «Заручник» – переважання значущості передвизначеності та передзаданості всього життя;

5. «Сиротина» – переважання цінностей можливості та відповідальності над низьким рівнем захищеності;

6. «Ліновець» – високий рівень значущості можливостей та захищеності за практично повної відсутності значущості відповідальності;

7. «Пристосуванець» – значущість відповідальності та захищеності переважає над значущістю цінності;

8. «Батько» – висока значущість усіх векторів існування аж до повного ігнорування можливих небезпек.

Звичайно, ці типи є умовними, тому їх треба розглядати як тенденцію або ж як ієрархію цінностей.

Ю. М. Швалб зацентровує увагу на наявності особливого механізму детермінації способу життя, який описує таким чином: стійкі моделі поведінки й умов життєдіяльності індивіда чи спільноти інтегруються у схемах їх «соорганізації», що існують у свідомості реального індивіда-носія і є функцією детермінанти постановки індивідом конкретних цілей діяльності відносно різних сфер власного існування [4], у тому числі і тілесного. При цьому схеми соорганізації сприймаються діючим індивідом як цінність, котра надає свідомості і мотивованості конкретним діям. Сфери існування (життєдіяльності) діючого індивіда є системою конкретних умов поведінки і дії, представленої у свідомості індивіда у двох формах: 1) об'єктивні обставини, що утворюють ситуацію дії; 2) суб'єктивні ресурси / перешкоди реалізації цільового конструкту дії.

Психологічним механізмом формування способу життя особи є схематизми свідомості (за О. І. Генісаретським) або універсалії свідомості (за Ю. М. Швалбом). Прикладом таких універсалій-схематизмів є ідеї: щастя, користі, обов'язку, самоствердження, вигоди, розумності тощо. Так, ідея користі покладена в основу концепту «здорового способу життя». Базова ідея може змінюватись і це призводить до зміни способу життя. Сучасний спосіб життя у США базується на ідеї успіху, в Україні – на ідеї виживання. Ідея виживання відображає прагнення людини до самозбереження, котре неможливо розглядати у відриві від тілесності людини, її «окультуреного ества» (у термінології Ю. М. Швалба), оскільки з реальністю тілесного існування людина стикається постійно. Хоча у повсякденному житті вона часто вже не помічає свого тіла, у тілесності є багато способів про-

явитися. Одна з найбільш поширених і найбільш неприємних – хвороби. Крім цього, дуже велика й область «нормальної» тілесності: існування тіла можна знайти практично у кожний момент нашої життєдіяльності, наприклад, «слабкості», «втоми», чи, навпаки, «сили», «пожвавлення» тощо.

Яскравим прикладом способу життя людини тілесної є аскеза, котра полягає у тому, аби стримати себе від згубних наслідків впливу плотського начала (первинних потреб – за сучасною термінологією), що виявляється у хтивості, надмірному захопленні їжею, алкоголем, сном, яке у кінцевому випадку призводить до втрати людиною своєї свободи й активності, спрямованої на утвердження у бутті ідеї добра як смислу життя [3] та базової ідеї організації способу життя.

Тілесність розкривається через аналіз способів виявлення людиною, зважаючи на природну форму її буття (тілесної організації), соціальні сутнісні характеристики. Спосіб уключення індивіда до суспільного способу життя безпосередньо впливає не лише на становлення і розгортання людиною потенцій тілесності, а й духовності, а відтак, тілесність людини, як продукт саморозвитку природної основи людини, розглядається як природно-культурний феномен іманентно соціального походження. А це значить, що, зважаючи навіть на свою власне фізичну (субстратну) організацію, природно-матеріальні якості (як живе і здорове тіло), тіло людини постає не більше, як «заготовка» для формування способу життя людини, що може бути заповнена будь-яким соціальним змістом. Припускається, однак, що зміст такого заповнення, а відтак, і повноцінна актуалізація природних і духовних потенцій людини залежить від стану самої «заготовки»: повноцінності чи пошкодження матеріального субстрату психіки (мислення). Наголошується, що згадані типи функціонування тілесності не зумовлюють самі собою зміст психічного, а лише принципову можливість розвитку психічного у його адекватних формах. Розгортання людиною у предметній діяльності своїх природних (родових) сил (можливостей) зовсім не виключає факту розвитку останніх відповідно з притаманними їм закономірностями, що і дає підставу виокремлювати завдання вивчення специфіки (логіки) розвитку тіла людини, а саме: специфіки тілесного буття людини у контексті цілісного акту життєдіяльності (способі життя, праці, спілкуванні, пізнанні) особистості.

Осмислення феномену тіла, тілесності стає можливим лише за умов аналізу історико-куль-

турної еволюції включення тілесної данності людини у тканину суспільних відносин або у процес «окультурення» тіла.

Як слушно зауважує В.А. Шкуратов [3], природа і культура не позбавляють людину самостійних зусиль, спрямованих на визначення власної тілесної самості в особистісному саморозвитку, у просторі своїх стосунків із світом людських відношень. «Окультурення» тіла у процесі соціалізації індивіда не обмежується дотриманням ним так званого «здорового способу життя», чи прийнятих у суспільстві уявлень чи еталонів фізичної досконалості, тобто рівнем соціальної відповідності, анонімної щодо цільових орієнтацій, що забезпечують особистості почуття укоріненості у світі у якості самодостатньої, самоцінної істоти з її тілесними чеснотами як сутнісними силами процесу самовизначення.

Тією мірою, як уявлення про тіло, тілесність зазнає впливу від культури, тією ж мірою й остання не залишається поза впливом з боку уявлень людини щодо власної тілесності, що виявляються у виборі нею життєвої лінії, сфери взаємодії з соціумом і свого місця у ньому, у «рефлексії людиною «усього суцього». Тілесність як регулятор свідомої організації людиною власної життєдіяльності, як сутнісна характеристика способу життя починає займати у літературі останнього часу все помітніше місце як чинник, іманентна складова сучасних уявлень про людину як суб'єкта, здатного розвивати свої тілесно-духовні потенції поза будь-якими обмеженнями у самореалізації свого покликання і життєвого призначення.

Висновки з даного дослідження. Новітні досягнення науки і техніки, нового образу життєвого простору інформаційного суспільства змінюють соціальні відносини виробництва, споживання і комунікації, а відтак, і спосіб життя, гостро ставлять проблеми цінностей та розвитку тілесної організації людини. Зміни у культурі, пов'язані з комерційним і споживчим ставленням до людського тіла, розвиток високотехнологічної наукової медицини і генетики породжують складні проблеми, пов'язані з питаннями урахування статусу людського тіла при побудові чи зміні способу життя. Сутність, існування і самоідентифікація людини дедалі більше розглядаються, приймаючи до уваги людське тіло. Зміни у міжстатевих стосунках, інтенсифікація сучасного способу життя сприяють поліпшенню інтересу до соціокультурних аспектів людської тілесності.

Список літератури:

1. Ващенко І. В. Психологічні технології конструктивного самозбереження особистості в епоху суспільних трансформацій / І. В. Ващенко, Н. Є. Завацька // *Розвиток особистості в різних умовах соціалізації: колективна монографія* / за наук. ред. Л. О. Калмикової, Г. О. Хомич. – К.: Видавничий дім «Слово», 2016. – 472 с. – С. 412.
2. Євдокимова Н. О. Психологічні засади формування суб'єкта правничої діяльності у вищому навчальному закладі: монографія / Наталя Олексіївна Євдокимова. – Миколаїв: Іліон, 2011. – 420 с.
3. Соловьев В. С. Оправдание добра. Нравственная философия / В. С. Соловьев // *Собр. соч. В. С. Соловьева.* – СПб.: Издание Товарищества «Общественная польза», 1993. – Т. 7. – 677 с.
4. Швалб Ю. М. Про співвідношення категорій «життєвий шлях особистості» і «спосіб життя особистості» / Ю. М. Швалб // *Еколого-психологічні чинники якості життя в умовах розвитку сучасного суспільства: колективна монографія* / за наук. ред. Ю. М. Швалба. – Кіровоград: «Імекс-ЛТД», 2013. – 208 с. – С. 36-40.
5. Швалб Ю. М. Психологічні моделі аналізу соціокультурної ситуації / Ю. М. Швалб // *Еколого-психологічне забезпечення якості життя: науково-методичні рекомендації* / за заг. ред. Ю. М. Швалба. – Кіровоград: «Імекс-ЛТД», 2013. – 98 с. – С. 41-48.
6. Шкуратов В. А. Историческая психология / В. А. Шкуратов. – Ростов-на Дону: «Город N», 1994. – 288 с.

Бондарь Е.В.

Институт психологии имени Г.С. Костюка
Национальной академии педагогических наук Украины

СПОСОБ ЖИЗНИ КАК МОДУС СУЩЕСТВОВАНИЯ ЧЕЛОВЕКА ТЕЛЕСНОГО

Аннотация

В статье рассматривается понятие способа жизни как социально-психологической категории. Сделан акцент на его специфическом содержании. Представлены методологические требования к определению понятия способа жизни и теоретической модели способа жизни. Указывается, что психологическим механизмом формирования способа жизни человека есть схематизмы сознания или универсалии сознания. Приведены примеры таких универсалий-схематизмов.

Ключові слова: Способ жизни, человек телесный, телесность, жизнедеятельность, ценности, нормы.

Bondar K.V.

Institute of Psychology named after G.S. Kostiuk
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

THE WAY OF LIFE AS A MODUS EXISTENCE OF BODILY HUMAN

Summary

In the article considered the concept a way of life as social-psychological category. To focus on its specific content. Presents the methodological requirements to the definition of ways of life and way of life of the theoretical model. It is stated that the psychological mechanism of formation of the human way of life is scheming consciousness or universal consciousness. Examples of such universals- scheming.

Keywords: the way of life, bodily human, bodily, vital activity, values, norms.